

УДК [034:011:32]

МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНО-ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

Донцов А.В.

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

В статті розглядаються проблеми формування механізмів морально-духовної культури майбутніх учителів на основі дослідження закономірностей освітнього процесу.

Ключові слова: морально-духовна культура, виховання, освітня система, моральна освіта.

МЕХАНИЗМЫ ФОРМИРОВАНИЯ НРАВСТВЕННО-ДУХОВНОЙ КУЛЬТУРЫ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

Донцов А.В.

В статье рассматриваются проблемы формирования механизмов морально-духовной культуры будущих учителей на основе исследования закономерностей образовательного процесса.

Ключевые слова: морально-духовная культура, воспитание, образовательная система, моральное образование.

MECHANISMS OF FORMING OF MORALLY-SPIRITUAL CULTURES OF FUTURE TEACHERS

Dontsov A. V.

In the article the problems of forming of mechanisms of morally-spiritual culture of future teachers are examined on the basis of research of conformities to the law of educational process.

Keywords: morally-spiritual culture, education, educational system, moral education.

Дослідження проблеми формування морально-духовної культури майбутніх учителів передбачає використання різноманітних методів пізнання та осмислення педагогічних процесів, серед яких особливо-го значення мають аналіз та синтез, абстрагування (ізолююче та узагальнююче), ідеалізація понять, моделювання розвитку особистості та соціально-педагогічних процесів, конкретизація теоретичних положень, висновків і гіпотез. Комплексне використання методів дослідження надає можливість проаналізувати провідні механізми формування моральної культури майбутніх учителів, які на практиці мають розглядатись як основні поступальні етапи організації навчально-виховного процесу.

Аналіз навчально-виховної діяльності вищого навчального закладу свідчить про те, що використання традиційних вербальних виховних технологій, за звичаєм, не дає досить ефективних позитивних результатів у сприйнятті та засвоєнні студентами соціокультурної сутності моральних принципів, норм та понять. Проблема активізації механізмів формування морально-духовної культури майбутніх учителів зумовлена тим, що безпосередній вербальний вплив на особистість може утворювати в індивідуальній свідомості певне непорозуміння або опір. На практиці це виражається в намаганні викладача застосовувати пряме нав'язування майбутнім вчителям нових стереотипів мислення, не враховуючи всю складність і суперечливість утворення моральних поглядів, уявлень і переконань.

Основна виховна проблематика вищої педагогічної освіти полягає в тому, що моральні і психічні механізми можуть неоднозначно впливати на формування складових морально-духовної структури майбутніх учителів, оскільки основна дія виховного механізму залежить не лише від психологічних особливостей людини, але й від ціннісно-змістовного наповнення інформаційно-комунікативних та навчально-виховних систем, підсистем і процесів морально-етичним змістом. Аналіз змістовних механізмів формування моральної культури майбутніх учителів надає можливість більш вірогідно визначити основні закономірності, специфічні принципи, педагогічні умови та технології зазначеного виховного процесу як педагогічної системи. Отже *метою даної статті*

є дослідження об'єктивних закономірностей і механізмів системи формування морально-духовної культури майбутніх учителів

До загальних ознак системи науковці відносять наявність зовнішньої цілісності, комплекс виховних цілей; суб'єктів, що їх реалізують у процесі цілеспрямованої діяльності; відносин, які виникають між її учасниками; освоєне середовище [2, с. 72-73], функціональне здійснення безпосереднього ланцюга переходів з одного стану в інший, який за певними критеріями вважається кінцевим (3, с. 37). Науковці констатують, що виховна технологія має системоутворюючі компоненти, такі як діагностування, цілепокладання, проектування, конструювання, зміст, організаційно-діяльнісний та контроль-но-управлінський елементи. Так, М. Роганова ототожнює педагогічну систему з механізмами «взаємодії компонентів цілісного педагогічного процесу, який передбачає реалізацію стратегій, тактики і техніки формування духовно-культурних якостей майбутніх спеціалістів» [4, с. 129-130].

Враховуючи ознаки педагогічної системи, провідні механізми формування моральної культури майбутніх учителів необхідно розглядати абстрактно, але їх дійова спрямованість має концентруватись в синтезуючій взаємодії і взаємозумовленості, тому об'єктивно вони виступають як етапи функціонування педагогічної системи і як синтезуючі доміанти виховного процесу, між якими існує певна система опосередкованих зв'язків, які впливають із об'єктивних закономірностей виховного процесу.

Комплексний підхід до розробки концептуальних теоретичних засад формування морально-духовної культури майбутніх учителів передбачає всебічний теоретико-методологічний аналіз проблеми переходу соціально зумовлених моральних вимог до майбутнього вчителя в його внутрішню ціннісно-нормативну і морально-духовну структури. Таким чином, здійснюється вимога щодо дотримання основних принципових положень у конструюванні педагогічної системи, а саме, її всебічності, комплексності й об'єктивності.

Основна теоретико-методологічна вимога педагогічного дослідження полягає в тому, що концептуальний аналіз виховного процесу ґрунтується насамперед на дослідженні системи об'єктивних, очевидних і прихованих закономірностей та механізмів формування

морально-духовної культури майбутніх учителів, серед яких провідну роль виконують: *когнітивно-пізнавальний, соціально-орієнтаційний, морально-нормативний та морально-регулятивний*. На основі аналізу нами здійснювалась детальна розробка концептуальних, варіативних підсистем виховного процесу з урахуванням його стихійних і цілеспрямованих, об'єктивних та суб'єктивних чинників, визначенням між ними прямої й опосередкованої системи зв'язків.

Дослідження проблеми формування моральних механізмів поведінки майбутніх учителів обов'язково має передбачати урахування елементів морально-етичної деформації як зворотної дії зазначених механізмів. Морально-етична деформація майбутнього вчителя пов'язана з домінуванням егоїстичних установок, міркувань і переконань в його індивідуальній свідомості. Егоїстичні риси характеру особистості в деякій мірі мають генетичну основу, але можуть утворитись і на основі неповноцінної соціалізації. Саме в процесі соціалізації сприйняття, засвоєння і усвідомлення особистістю моральних норм та цінностей мають визначальний характер, оскільки механізм морально-етичних відхилень у вихованні особистості зумовлений процесами її відчуження від загальноприйнятих морально-духовних стандартів життєдіяльності та поведінки.

У контексті зазначеної проблеми постає питання про утворення у майбутнього вчителя внутрішніх світоглядних і етичних пріоритетів, принципів, цінностей та ідеалів, які складають особливий тип нормативно-ціннісної саморегуляції поведінки. Серед них провідними є усвідомлення належного як найвищої етичної субстанції, яка найбільш за все впливає на утворення соціокультурних відносин. Належне концентрує в собі основні процеси системоутворення на особистому рівні, до яких можна віднести процеси формування почуття справедливості, совісті і обов'язку, вони також можуть виступати як механізми формування морально-духовної культури майбутніх учителів.

У разі відсутності соціокультурної складової виховного процесу соціалізація майбутнього вчителя може набувати спотворених форм і за своєю сутністю мати риси ситуативно-приспосовчого характеру, в якій зовнішні соціально-етичні чинники і дії виступають провідними в системі морального вибору. Моральна регуляція поведінки майбут-

ніх учителів, що спрямована лише на зовнішні соціальні та морально-етичні механізми здебільше тримається на етичній примусовості і тому в критичних ситуаціях морального вибору є менш стійкою на відміну від внутрішніх морально-регулятивних механізмів поведінки.

Проблема формування *механізмів морально-духовної культури* майбутніх учителів має чотири аспекти: етичний, соціально-педагогічний, психолого-педагогічний та організаційно-методичний. Тому в процесі дослідження важливо спиратись на фундаментальні концептуальні положення, які мають методологічний сенс щодо вивчення проблеми формування морально-духовної культури майбутніх учителів і механізмів, що об'єктивно опосередковують традиційні виховні системи і технології. Фундаментальні концептуальні положення зумовлюють стратегію і тактику дослідження, сприяють більш детальній розробці науково-дослідницького інструментарію та теоретичній інтерпретації отриманого емпіричного матеріалу.

Соціально-етичний аспект проблеми формування механізмів морально-духовної культури майбутніх вчителів має розробляється на основі різних концептуальних підходів і рішень. До них належать: співвідношення свідомих і надсвідомих компонентів моральної поведінки особистості (Л. Божович, І. Кон, Б. Ніколаїчев, К. Обуховський, С. Рубінштейн), детермінація поведінки особистості (М. Боровський, В. Іванов, Б. Кедров, Л. Куліков, М. Парнюк, С. Попов), співвідношення об'єктивних і суб'єктивних компонентів моральної поведінки особистості як цілісної системи (Л. Рувінський, Н. Абрамова, В. Іл'їн, Г. Короткова, Е. Маркарян, О. Целікова та інші).

Умови життєдіяльності та власний життєвий досвід майбутніх учителів мають великий вплив на когнітивно-пізнавальні процеси, але не менш важливу роль виконує і розвиток їхніх інформаційних зв'язків з іншими студентами і викладачами. Означені зв'язки можуть утворюватись цілеспрямовано і стихійно, тому інформаційний вплив на формування моральних поглядів і переконань майбутнього вчителя і його здатність до внутрішньої саморегуляції мають розглядатись різнобічно.

Формування морально-духовної культури майбутніх учителів пов'язане з їхнім прагненням до задоволення своїх інформаційних і со-

ціальних потреб, серед яких важливе місце посідають отримання вищої освіти, надбання певної спеціальності та досягнення соціального статусу в суспільстві. Необхідність сприйняття, засвоєння й усвідомлення майбутнім вчителем змістовної системи моральних цінностей, які насамперед визначають його поведінку і ставлення до професійної діяльності, можна розглядати як об'єктивну закономірність і як механізм подолання протиріч, які за певних обставин утворюються між об'єктивними морально-етичними вимогами до майбутнього вчителя і усвідомленістю ним цих вимог.

Сенс виховуючого навчання полягає в розширенні його мотивації, адже воно покликане забезпечити оволодіння майбутніми вчителями соціокультурною інформацією і науковими знаннями не лише заради отримання певного соціального статусу, але й з метою духовного збагачення і його примноження. Морально зумовлена детермінованість засвоєння майбутнім вчителем соціокультурної інформації та етичних знань опосередковується рівнем його соціальних домагань та науково-пізнавальних потреб, які ґрунтуються на усвідомленні соціальної цінності знань і професійної кваліфікації. Об'єктивна необхідність дотримання цієї методичної вимоги підвищується в міру розвитку демократичних засад навчально-виховного процесу, оскільки «пізнання закономірностей, виявлення необхідності дозволяють уникати випадковостей у виборі дії, а отже – здійснювати вчинки вільно» [1, с. 27].

У формуванні морально-духовної культури майбутніх учителів велике значення має якісний змістовний рівень моральної освіти, який має передбачати зв'язок теорії з соціокультурною практикою і її суперечностями. Оцінювальне ставлення майбутнього вчителя до змісту соціальних і моральних цінностей залежить від багатьох обставин, серед них можна виділити:

- 1) попередній життєвий досвід;
- 2) умови життєдіяльності;
- 3) інформаційний вплив, який сприяє утворенню певних реакцій на різнобічну морально-етичну інформацію.

Більш вразливий студент сприймає їх почуттями, менш вразливий – пропускає соціокультурну та морально-етичну інформацію через інтелект. Але викликає сумнів твердження, що в суб'єктивній моральній

оцінці майбутнього вчителя провідну роль виконує здебільше не свідомість, а його чуттєва сфера. Помилковість такого тлумачення можна пояснити тим, що почуття радше впливають на суб'єктивність моральної оцінки соціальної інформації, що часто сприяє помилковості морального вибору.

Відрив виховної роботи від соціальної практики призводить до того, що у майбутніх учителів спостерігається формальне ставлення до моральних норм і принципів через їх оцінку з позицій власних інтересів. Швидше за все це трапляється за умов, коли за змістом моральна освіта зводиться до простого морального засудження певних форм поведінки, фактів і подій соціальної дійсності.

Розглядаючи механізм утворення елементів егоїстичної поведінки майбутніх учителів важливо враховувати положення про унікальність і неповторність кожної особистості, міри її активності, соціальної вразливості, образливості, агресивності тощо. Тому виникає об'єктивна потреба в ретельному дослідженні механізмів утворення егоїстичної поведінки на особистісному рівні в контексті особистісно орієнтованого виховання. Аналіз зазначеної проблеми з позицій гуманістичного, ціннісно-нормативного виховання в контексті основних шляхів профілактики небажаних морально-етичних відхилень поведінки майбутніх учителів дає можливість зробити наступні висновки:

- весь процес виховання має бути оснований на установці про людину як найвищу соціокультурну цінність, а відношення до неї необхідно розглядати як основну міру моральності особистості;

- першочергове значення у формуванні морально узгодженої поведінки особистості і запобігання егоїстичних відхилень має утворення доброзичливих, довірливих взаємовідносин між викладачем та студентом і зменшення соціальної дистанції в процесі їх взаємодії;

- в організації системного виховного процесу провідне місце посідає комплексність виховних дій, тому він має бути постійно зосереджений на досягненні особистісно і суспільно значущих соціальних та моральних завдань через включення студентів у різні види пізнавальної, репродуктивної, пошуково-творчої та художньо-естетичної діяльності;

- виховний процес має будуватись на принципах соціального і педагогічного оптимізму, віри в людину, її природні задатки і здібності,

перетворюючи її найпростіші моральні якості в більш складні, від задоволення примітивних потреб до поглибленого усвідомлення належного у людських стосунках;

- здійснення профілактичної роботи по запобіганню егоїстичної поведінки майбутніх учителів можливе за умови високого рівня розвитку духовної культури організаторів навчально-виховного процесу, здатних підживлювати елементами духовності весь студентський колектив;

- ефективність формування внутрішніх чинників моральної саморегуляції поведінки майбутніх учителів залежить від позитивного ставлення об'єкта виховання до моральних норм як соціокультурної цінності, основне призначення яких полягає не в примусовому пригніченні особистості, а в її соціальній захищеності, наданні рівних умов і можливостей для реалізації її прав і природних здібностей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боровский М.И. Детерминизм и нравственное поведение личности. – Минск: Наука и техника, 1974. – 222 с.
2. Глоссарий современного образования / Нар. укр. акад.; Под общ. ред. Е.Ю. Усик; [Сост. Астахова В.И. и др]. – Х.: Изд-во НУА, 2007. – 524 с.
3. Прокопенко І.Ф. Педагогічні технології: Навч. посібник. 2-е вид./ І.Ф. Прокопенко, В.І. Євдокимов. – Харків: Колегіум, 2006. – 224 с.
4. Роганова М.В. Процес виховання духовної культури студентів вищих навчальних закладів: зміст і технологія // Духовність особистості: методологія, теорія і практика: Зб. наук. праць / Гол. ред.: Г.П. Шевченко – Вип. I (30). – Луганськ: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2009. – С. 125-138.